

dr Marko Božić
Université Paris
Ouest Nanterre La Défense

UDK: 322(44) ; 336.14:2(44)
Originalan naučni rad
Priljubljen: 13.12.2010.

FINANSIJSKE OBAVEZE DRŽAVE PREMA VERSKIM ZAJEDNICAMA U FRANCUSKOJ KAO LAIČKOJ REPUBLICI

Rezime

U radu je ukazano na složenost pri definisanju ustavnog načela svetovne države. Iako postoji uverenje da ovo demokratsko načelo podrazumeva odsustvo finansijske pomoći države verskim zajednicama, ustavnopravna praksa većine država, pa i onih sa najodlučnijom separacijom svetog i svetovnog, upućuje na drugačiji zaključak. U prilog tome govori i iskustvo Francuske kao laičke republike. Mada načelno zabranjuje državne subvencije verskim zajednicama, već sam zakon o separaciji iz 1905 – temelj francuske laičke države – predviđa niz izuzetaka koji se posebno analiziraju u radu. Tako, pored izuzetaka koji su plod jurisprudencije upravnih sudova, a kojima su utvrđene margine zakonskog načela, postoje i tri izuzetka izričito predviđena samim zakonom. Ipak, ovi izuzeci po pravnoj prirodi ostaju bitno različiti. Tako, budžetska podrška radu kapelanskih službi (l'aumônerie) pri javnim ustanovama zatvorenog tipa (čl. 2., al. 2) određuje se kao zakonska obaveza države, dok je finansijska podrška namenjena podmirivanju troškova održavanja i čuvanja (čl. 13.), odnosno popravki (čl. 19.) sakralnih objekata tek fakultativna mogućnost koja Republiku pravno ne obavezuje.

Ključne reči: svetovna država, Francuska, laička republika, javni fondovi, verske zajednice.

1. Uvod

Da li načelo svetovne države,¹ koje Ustav Republike Srbije predviđa u čl. 11., podrazumeva apsolutnu zabranu državne finansijske podrške crkvi? Na prvi pogled čini se da je tako. Naime, u logici liberalno-demokratske ustavnosti, kojom se rukovodio i naš ustavotvorac, ideja svetovne države odraz je načela o jednakosti građana pred zakonom. Jednakost građana, bez obzira na njihova različita religijskih uverenja, postiže se najlakše, a najuspešnije, proglašavanjem države za religijski neutralan entitet koji posebno ne promovise ni jedan oblik (ne)verovanja. Na ovo načelo prvi put nailazimo u Ustavu SAD čiji prvi

¹ Autor ovaj pojam prihvata kao sinonim, ili srpski prevod pojma sekularna država.

amandman kaže „Kongres neće izglasati zakon kojim bi se kakava religija učinila zvaničnom...“

Odsustvo finansijske podrške verskim zajednicama iz javnih fondova glavna je praktična konsekvenca ove ideje. Jednostavno, umesto da uzalud pokušava da nađe način kako da sve verske zajednice pomaže jednako, svetovna država se odlučuje da ne pomaže niti jednu posebno. Francuska, kao laička republika, ovaj angloamerički patent preuzima i normira kao jedno od dva osnovna načela zakona o separaciji crkve i države iz 1905. godine: „Republika ne priznaje, ne plaća, niti subvencionište i jednu versku zajednicu.“

Ipak, gotovo sve sekularne države suočavaju se sa pitanjem da li bi trebalo, u kojoj meri i pod kojim uslovima da materijalno podrže rad verskih zajednica kao sastavnog dela građanskog društva. Tako, dovoljno je pregledati katalog ključnih kontroverzi u jurisprudenciji Vrhovnog suda SAD pa lako uvideti da je materijalna podrška države religijskoj praksi pitanje koje do danas bipolarizuje američko društvo i političku javnost. Rasprava se s manje ili više žara vodi i u drugim državama liberalne demokratije, pa ne zaobilazi ni Srbiju.² Verujemo da nije preterano reći da je reč o problemu od čijeg razrešenja zavisi sama konotacija pojma svetovne države.

Bez pretenzija da ponudimo konačan odgovor, u našem radu se ograničavamo na skroman doprinos naučnoj raspravi na ovu temu. U tom smislu, cilj nam je da pokažemo da ni laička Francuska, kao država stroge separacije svetog i svetovnog, ne poznaje apsolutnu zabranu javnog finansiranja verskih zajednica. Štaviše, Francuska Republika je zakonom obavezana da finansira određene oblike religijske prakse.

2. Ideja laičke republike

Ustav Pete republike iz 1958, „krojen po De Golovoj meri“, u čl. 1. kaže: „Francuska je nedeljiva, laička, demokratska i socijalna republika“ pa u okvirima iste alineje dodaje: „Ona obezbeđuje jednakost pred zakonom svih građana, bez obzira na poreklo, rasu i religiju. Ona poštuje sva verovanja.“³ Za

² Setimo se npr. doplatnih poštanskih maraka JP Pošte Srbije namenjenih izgradnji Hrama Svetog Save. U vezi sa tom je i posebno osetljivo pitanje uvođenja verske nastave i njenog državnog finansiranja. U vezi poslednjeg pogledati posebno zanimljivu stručnu raspravu: Draškić, Marija: Pravo deteta na slobodu veroispovesti, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* br. 1-4/2001, str.511-523; Avramović, Sima: Pravo na versku nastavu u našem i uporednom evropskom pravu, *Anali PFB* br. 1/2005, str. 46 - 64; Draškić, Marija: O veronauci u državnim školama, drugi put, *Anali PFB* br. 1/2006, str. 135 – 151; Avramović, Sima: Ustavnost verske nastave u državnim školama – *res iudicatum*, *Anali PFB*, br. 2/2006, str. 251-257.

³ Danas je to čl. 1. Ustava, ali je sve do ustavne revizije iz 1995. godine, ovaj tekst činio prvu alineju čl. 2.

adekvatnu analizu ustavnog teksta iz 1958. neophodno je uzeti u obzir neke starije formalne izvore.

Naime, francuska ustavnopravna doktrina jednoglasna je po pitanju veze Ustava iz 1958. i zakona o separaciji crkve i države iz 1905. godine. Za većinu francuskih autora radi se o propisu koji, mada niže pravne snage, „pozajmljuje“ svoj sadržaj ustavnom načelu laičke republike. To znači da laicitet iz 1958. sledi logiku zakona o separaciji iz 1905. godine, odnosno da je u Ustavu, baš kao i u slučaju pomenutog zakona, reč o načelu koje ima dva lica – zaštitu slobode savesti i veroispovesti (čl.1 zakona iz 1905.) i neutralnost države kojom se ta sloboda najbolje jemči (čl. 2. istog zakona).⁴

Neutralnost države je najprepoznatljivije lice laiciteta. Budući da želi da svakom građaninu jednako garantuje slobodu veroispovesti, kao pravo na samostalan izbor lične duhovne orijentacije, država se odriče promocije bilo kojeg posebnog verskog ubeđenja – religijskog kao i ateističkog. Ovo načelo, podrazumeva da država ne nameće svojim građanima bilo kakav credo, odnosno da javni prostor ostaje u „religijskom vakumu“ lišen doktrinarnih sadržaja. Samim tim ni država, kroz rad organa koji je predstavljaju, ne sme upražnjavati bilo kakav tip religijske prakse – neutralnost države je pre svega neutralnost državnih službi. To je pravo značenje laiciteta: „reč je o dobrovoljnom ograničavanju nadležnosti države u polju metafizičkog verovanja koje se prepušta slobodnom istraživanju individualnih savesti.“⁵

Državna neutralnost nije u suprotnosti sa slobodom veroispovesti, niti je ugrožava. Naprotiv, upravo je sloboda savesti naličje laiciteta, njegova druga dimenzija. Da bi se otklonile sumnje u Ustav iz 1958. godine, videli smo, unete su dodatne formulacije. U njima se laička republika obavezuje na poštovanje svih verovanja, ona ne pravi razliku između građana po verskoj osnovi. Zapravo, ideja Ustava iz 1958. je ista kao i ideja zakona iz 1905. Laicitet je i ovde, baš kao i u načelima zakona o separaciji, jedna garancija slobode savesti, a neutralnost države tek najbolje sredstvo kojim se ova sloboda jemči.

Za najveći broj komentatora religijska neutralnost je logična posledica liberalnog konstitucionalizma za koji se Francuska republika konačno opredelila s konstituisanjem Treće republike, sedamdesetih godina XIX veka. Novi poredak povlači jasnu granicu između privatne i javne sfere društvenog života. Dok se građanskom društvu jemči autonomija zasnovana na pravima i slobodama njegovih članova, javnoj sferi je namenjena uloga čuvara i zaštitnika opšteg interesa. Republika je u službi svih građana, a ne sredstvo za ostvarivanja posebnih interesa. Ovo je ideološki kontekst i zakona o separaciji. Zakonom iz 1905. konačno je utvrđeno da je religija deo privatne sfere, stvar ličnog izbora pojedinca u koji se država ne meša. Samim tim i crkva se, kao institucionalni

⁴ Rivero, Jean: La notion juridique de la laïcité, *Archives de la philosophie du droit*, tome 48/2004. стр. 259.

⁵ Nav. delo

okvir verske prakse, izmešta iz javne u privatnu sferu društvenog života. Crkva prestaje da bude deo države i postaje deo građanskog društva. To je logična posledica odsustva njihovog zvaničnog priznanja. Zakonom iz 1905, priznate verske zajednice, na čelu sa katoličkom crkvom, koje su uživale status javnih službi, gube privilegovani položaj. Klerici više nisu državni službenici pa se Republika više ne meša u postupak njihovog imenovanja. Država se ograđuje od crkve, ali se i crkva emancipuje. Verske zajednice konačno postaju nezavisne od države, autonomne u svom radu i organizovanju.

U nastavku čl. 2, Republika svoju religijsku neutralnost definiše i kao nesubvencionisanje verskih zajednica. Gasi se budžetsko finansiranje kultura. Štaviše, pod izgovorom da je u njihovoj izgradnji vekovima učestvovala, država oduzima sve objekte u vlasništvu crkve. Crkve, kapele, groblja ali i parohijalni domovi i biskupske palate, postaju javna dobra. Verskim zajednicama u čijem su vlasništvu do 1905. bile, sada pripada samo pravo njihovog korišćenja.

3. Finansijska neutralnost laičke republike

Osnovna ideja zakona iz 1905. sastoji se u prestanku finansijskih obaveza države prema priznatim verskim zajednicama na čelu sa katoličkom crkvom. Iz redakcije zakonskog teksta jasno proizlazi da finansijska neutralnost ne predstavlja konsekvencu, već samu suštinu separacije crkve i države! Na ovo upućuje činjenica da je zakon, pošto je u prvom članu zajemčio slobodu savesti i veroispovesti, u drugom članu neutralnost Republike definisao kao odsustvo državnog priznanja i budžetske podrške verskim kultovima: „Republika ne priznaje, ne plaća niti subvencionise i jednu versku zajednicu“. Stav dogmatike podržava i jurisprudencija francuskog Državnog saveta koji zaključuje da „bi se u skladu sa filozofijom zakona o separaciji: svaka javna subvencija morala smatrati činom državnog priznanja verske zajednice, a to je upravo ono što zakon isključuje kao mogućnost.“⁶ Logika je jasna: opštom zabranom pružanja materijalne pomoći religijskim opcijama, javne vlasti izbegavaju da bilo kojoj među njima daju posebnu prednost u odnosu na ostale. Reč je o konceptu sekularne države, odnosno rešenju koje sledi duh liberalno-demokratskog konstitucionalizma – jednakost građana u materiji verskih sloboda se najlakše i najjuste postiče kroz religijsku neutralnost države. Francuski zakonodavac 1905. prihvata isto rešenje, pa zato neutralnost laičke republike određuje pre svega u finansijskom smislu.

U narednom tekstu pokazaćemo da finansijska neutralnost države u Francuskoj ipak nije tako stroga. Brojni su izuzeci od načelnog opredeljenja predviđenog čl. 2. zakona o separaciji. Pored izuzetaka koji su tekovina

⁶ Državni savet, javni izveštaj iz 2004: Un siècle de laïcité, Etudes et documents du Conseil d'Etat, 6p. 55, *La Documentation française*, стр. 286.

jurisprudencije upravnih sudova, postoje i izuzeci eksplicitne predviđeni samim zakonom iz 1905.⁷

3.1. Jurisprudencija zakona iz 1905.

Sudska praksa u Francuskoj upućuje na vrlo restriktivnu primenu čl. 2. zakona iz 1905. Jurisprudencija obiluje presudama kojima je osporeno prikriiveno, ili „prerušeno“ javno finansiranje religijskih aktivnosti verskih grupa kojem pokušavaju da pribegnu lokalne samouprave. Tako, sud smatra subvencijom ustupanje svešteniku na besplatno korišćenje⁸ ili pod vrlo niskim cenama⁹ određenog prostora koji je u vlasništvu opštine. Slično, sud je ocenio nezakonitost i odluku opštinskih vlasti o prodaji zemljišta namenjenog podizanju verskog objekta po izuzetno niskim cenama.¹⁰ Osporene su i odluke mesnih vlasti koje su se odlučile da stipendiraju učenike bogoslovija¹¹, odnosno novčani doprinosi regionalne administracije u prilog pripremanja papske posete.¹²

Bitno je istaći da se zabrana finansiranja ne odnosi samo na verska udruženja predviđena zakonom iz 1905. godine, već i na sve ostale forme

⁷ Osim toga, za razliku od sekularnog modela SAD-a u kojem su subvencije konfesionalnom školstvu teško zamislive, u Francuskoj se na osnovu zakona Debre (*Debré*) iz 1959. godine, država obavezuje na materijalnu pomoć privatnim školama pod određenim uslovima. Konačno, fiskalni sistem laičke republike nije sasvim laičan, budući da predviđa brojne olakšice pri oporezivanju imovine, delatnosti i prihoda po dobročinom osnovu verskih zajednica i to upravo zbog njihovog kulturnog karaktera.

⁸ Postoji čitav niz sličnih presuda Državnog saveta (Conseil d'Etat, u daljem tekstu skraćeno CE) među kojima je najstarija: CE, od 15. januara 1909. *Commune de Gaudonville et Commune de Brugnens*.

⁹ Primer je pesuda: CE, od 16. decembra 1910, *Commune de Callian*.

¹⁰ Presuda upravnog suda (Tribunal administratif, u daljem tekstu skraćeno TA): TA Orlean, od 16. marta 2004, *Fédération d'Indre-et-Loire de la libre pensée*. Mada ovde treba imati u vidu vrlo značajnu praksu tzv. „kardinalskih gradilišta“ odnosno sticanja po vrlo povoljnim cenama građevinskog zemljišta namenjenog izgradnji bogomolje koja bi potom postala vlasništvo države. Ova praksa se u početku odnosila na katoličku crkvu, ali je do danas značajno evoluirala i podrazumeva slične aranžmane između države i ostalih verskih zajednica. Poslednji primer pruža izgradnja džamije u pariškom predgrađu Montreju 2005. godine. Zakonitost ove političke prakse je vrlo sumnjiva, a reč je o dogovoru koji, paradoksalno, datira iz perioda vlade Narodnog fronta na čijem je čelu Leon Blum (*Léon Blum*). Praksa je inaugurisana prilikom izgradnje katedrale u Evriju, a inicirao ju je kardinal Verdje (*Verdier*). Iako su protivnici ove prakse brojni, a njena legalnost kontroverzna, Državni savet je toleriše. Državni savet: Navedeni javni izveštaj.

¹¹ Presuda: CE, od 13. marta 1953, *Ville de Saumur*.

¹² Presuda: TA Nant, od 16. decembra 1997, *Galesne et Manceau, Quinzaine juridique*.

verskog organozovanja u Francuskoj.¹³ Na pogrešan zaključak mogla bi da uputi redakcija čl. 19. koji, u duhu zakona, predviđa da verska udruženja predviđena istim zakonom „neće, ni pod kojom formom, biti u mogućnosti da prime državne subvencije, niti subvencije departmana i opština“. Usko ad verbum tumačenje čl. 19. bi moglo da ostavi prostora za liberalniju jurisprudenciju koja bi onemogućila subvencije verskim udruženjima koja su registrovana po modelu iz 1905, ali bi ih dozvolila verskim zajednicama u nekom od drugih pravnih režima registracije. No, Državni savet otklonio je svaku sumnju, i tekst je oduvek tumačio vrlo široko. Tako, zabrana iz 1905. odnosi se jednako i na kulturna okupljanja koja reguliše zakon iz 1907. godine, odnosno na verske asocijacije predviđene zakonom iz 1901. Zapravo, zakon se tumači i mnogo šire, budući da sud spori javnu finansijsku podršku čak i organizacijama „mešovitog“ tipa, odnosno udruženjima koja pored religijskih obavljaju i neke druge, najčešće kulturne aktivnosti. Ilustracije radi, sud je onemogućio javnu finansijsku podršku organizaciji u sastavu Jermenske apostolske crkve koja za cilj svog delovanja ima „promociju duhovnog, obrazovnog, društvenog i kulturnog života jermenske zajednice.“¹⁴ Slično, sud je osporio subvenciju koju je grad Lion učinio lokalnom katoličkom udruženju namenjenom kupovini novih orgulja za katedralu Svetog Jovana, i pored toga što njihova upotreba ne bi bila isključivo u sakralne svrhe.¹⁵

Mada na prvi pogled rigidna, jurisprudencija zakona iz 1905. pokazuje, naročito u poslednjoj deceniji, znake napuštanja svojih strogih kriterijuma. Tako, sudsku aprobaciju dobile su javne subvencije namenjene organizacijama koje možda nemaju religijski motiv, ali ih vode klerici.¹⁶ Pored toga, fondacijama kojima se priznaje status ustanova od javnog značaja, mogu biti dodeljena javna sredstva u skladu sa zakonom koji reguliše ovu materiju.¹⁷ Nalazeći pravni osnov u ovoj regulativi, sud je 2002. godine po prvi put prihvatio državne subvencije namenjene fondovima od javnog značaja, čak i kada su njihovi osnivači verske zajednice.¹⁸ Ova jurisprudencija je od velikog značaja ako se ima u vidu da u Francuskoj postoje na stotine fondacija verskog profila. Politička težina ove nove, „mekše“ sudske prakse ogleda se u činjenici da je upravo ona pružila

¹³ U Francuskoj je moguće registrovati versku zajednicu na čak sedam različitih načina. Verska udruženja (*associations culturelles*) koje predviđa zakon iz 1905. su, dakle, osnovna, ali ne i jedina forma institucionalizovanja verske prakse u Republici.

¹⁴ le Roux, Mylène: *La règle d'abstention financière des pouvoirs publics en matière culturelle*, *Revue du droit public*, Paris, 6p. 1/2007, стр.276.

¹⁵ Presuda: TA Lion, od 15. februara 2001: *Comité Laïcité République et autres*

¹⁶ Presuda apelacionog upravnog suda (Cour admistratif d'appel, u daljem tekstu skraćeno CAA) Lion, od 17. juna 1999, *Fédération des oeuvres laïques du Rhone et autre*

¹⁷ Čl. 18. zakona od 23. jula 1987.

¹⁸ Presuda: TA Lion, od 5. novembra 2002, *Fédération de la libre pensée et d'action sociale du Rhone*

glavnu motivaciju za osnivanje Fondacije za islamski rad u Francuskoj (Fondation pour les oeuvres de l'Islam de France) 2005. godine.¹⁹

Pored gore navedenog izuzetka koji je ranijeg datuma, jurisprudencija zakona iz 1905., duga više od sto godina, utvrdila je gledište prema kojem se subvencijom iz čl. 19. ne smatra finansijska pomoć upućena sveštenicima u cilju obavljanja aktivnosti koje nisu striktno sakralnog tipa. Tako, prema etabliranoj sudskoj praksi zakonitim se smatra isplata nadoknade za sveštenikov rad na održavanju crkve i drugih parohijalnih objekata. U ovom slučaju sveštenik se ne isplaćuje kao klerik, već kao običan kućepazitelj. U stvari, ne treba zaboraviti da su separacijom iz 1905, svi objekti u vlasništvu crkve postali javna dobra u državnoj svojini. Kao vlasnik, država je dužna da se stara o njihovom redovnom izdržavanju, pa po tom osnovu snosi i troškove sveštenikovog „majstorskog“ rada. Ipak, ova materijalna podrška odnosi se samo na održavanje objekata koji su otvoreni za sve vernike, i ne sme prevazilaziti sumu koja odgovara stvarnim troškovima rada, a čiji se maksimum utvrđuje godišnjim ministarskim cirkularom.²⁰ Po sličnoj logici, sudska praksa toleriše i novčanu nadoknadu monasima koji u ustanovama kazneno-popravnog tipa pružaju psihološku pomoć i podršku zatvorenim licima.²¹ I u ovom slučaju, država ne snosi troškove jedne religijske aktivnosti, već profesionalne delatnosti koju je sama dužna da obezbedi.

Konačno, jurisprudencija je napravila i izuzetak u odnosu na državne subvencije religijskim aktivnostima od nacionalnog, istorijskog i kulturnog značaja. U pitanju je problematičan izuzetak jer dosadašnje iskustvo pokazuje da je teško uočiti granicu i jasno odrediti slučaj kada jedan sakralni čin prevazilazi svoju usku religijsku dimenziju i postaje događaj od posebnog značaja. Reč je o kontroverznoj sudskoj praksi koju redovno prate burna reagovanja sa političkom konotacijom. Prvi slučaj ove vrste vezan je za odluku pariskog suda iz 1922. godine²² kojom je potvrđena odluka lokalnih vlasti o finansijskoj podršci kolektivne sahrane palih francuskih vojnika praćene religijskim obredom.²³ Jedna druga presuda iz 1996. godine još bolje ističe problem. Radi se o presudi

¹⁹ le Roux, Mylène: Nav. delo, str. 277.

²⁰ Nav. delo, str.278.

²¹ Presuda: CE, od 27. jula 2001. *Syndicat national pénitentiare Force ouvrière-direction et autre*

²² Presuda: CE, od 6. januara 1922, *Commune de Perquie*

²³ U vezi sa poslednom tvrdnjom postoji posebna teškoća. Naime, odluka pariškog upravnog suda iz 1922. godine (TA Pariz, od 6. januara 1922, *Commune de Perquie*) mogla je da posluži kao osnov za jednu popustljiviju jurisprudenciju, ali njeno obrazloženje nikada nije bilo preuzeto kao osnov rezonovanja drugih sudova. Naime, u pomenutoj presudi, sud je ocenio zakonitim privremeno i akcesorno finansiranje sakralne delatnosti sveštenika, pozivajući se na usko tumačenje zakonskog teksta prema kojem bi se zabranjenim trebale da smatraju samo subvencije koje su namenjene finansiranju redovne sakralne aktivnosti klerika. le Roux, Mylène: Nav. delo, str. 278. i naredna.

kojom se dopušta subvencija namenjena organizaciji proslave godišnjice krštenja prvog karolinškog kralja Klovisa. Istovremeno, sud je istom prilikom uskratilo zakonitost onog dela subvencije namenjenog tehničkoj organizaciji mise koju je tim povodom trebao da drži Papa Jovan Pavle II.²⁴

3.2. Izuzeci koje predviđa zakon iz 1905. godine

Pored izuzetaka koji su plod jurisprudencije upravnih sudova, a kojima su utvrđene margine zakonskog načela iz 1905, postoje i izuzeci izričito predviđeni istim zakonom. Ipak, tri zakonska izuzetka, po pravnoj prirodi ostaju bitno različita. Tako se budžetska podrška radu kapelanskih službi (*aumônerie*) pri ustanovama zatvorenog tipa (čl. 2., al. 2) definiše kao zakonska obaveza države, dok je finansijska podrška namenjena podmirivanju troškova održavanja i čuvanja (čl. 13.), odnosno popravki (čl. 19.) sakralnih objekata tek fakultativna mogućnost koja Republiku pravno ne obavezuje.

2.2.1. Kapelanske službe u ustanovama zatvorenog tipa

Među izuzecima od opšte zabrane državnog subvencioniranja verskih zajednica posebno mesto zauzima obaveza javnog finansiranja rada kapelanske verske službe pri državnim ustanovama zatvorenog tipa kao što su bolnice, školski internati, kasarne ili zatvori.

Ovaj izuzetak nam je značajan zbog svog ideološkog opravdanja. Na to upućuje već njegova pravnotehnička redakcija. Naime, njegov tekst smešten je uz osnovno pravilo, odnosno u drugu alineju čl. 2., u kojoj stoji: „Ipak, u budžetima mogu se predvideti troškovi vezani za kapelanske službe kojima se osigurava sloboda veroispovesti u javnim ustanovama kao što su gimnazije, koledži, škole, bolnice, utočišta za stare i bolesne i zatvori.“ Dakle, radi se o izuzetku koji se priznaje u slučaju javnih ustanova čiji korisnici, pa i zaposlena lica, zbog trajne fizičke vezanosti za ovaj prostor, nisu u mogućnosti da ličnu religijsku praksu obavljaju na uobičajen način. Ovim izuzetkom, zakon iz 1905, omogućava ostvarivanje svog osnovnog cilja - zaštitu slobode veroispovesti predviđenu čl. 1. Drugim rečima, religijska neutralnost države ne postoji sebe radi, već u cilju garantovanja slobode veroispovesti građana - ne priznavajući i ne finansirajući niti jednu versku opciju posebno, Republika na najefikasniji način postiže jednakost građana bez obzira na njihovo religijsko uverenje. No, upravo neutralnost države i javnih službi u nekim slučajevima, paradoksalno, može postati prepreka za normalno i slobodno ostvarivanje religijskih prava, kao što je slučaj sa javnim ustanovama zatvorenog tipa. Insistiranje na apsolutnoj religijskoj neutralnosti u ovim slučajevima bi bilo ne samo protivurečno,

²⁴ Presuda: TA *Chalons-en-Champagne*, од. 18. јуна 1996, *Association „Agir“ et M. Come c / Ville de Reims*

već i kontraproduktivno. Zakon bi svojom strogom primenom izigrao sopstveni ratio legis. Iz ovih razloga zakonodavac odustaje od besmislene apstinencije, pa štaviše, traži finansijsko angažovanje države u cilju omogućavanja nesmetane religijske prakse korisnika ovih ustanova. Radi se o tzv. aktivnoj neutralnosti države²⁵, jer ovde država ne kroz uzdržavanje, već kroz preduzimanje konkretnih mera uspeva da postigne isti cilj – da građane vezane životom i radom za ustanove zatvorenog tipa izjednači u verskim pravima sa ostalim građanima Republike: „egalitaristička republika mora da ostvari uslove jednakosti. Tako, na primer, pravo glasa ili pravo obrazovanja garantuju se jednako licima koja su na putovanju, koja su nepokretna ili hendikepirana, upravo kroz mogućnost glasanja putem punomoćja, odnosno kroz specijalne i prilagođene uslove školovanja.“²⁶ U pitanju je načelo afirmativne akcije, blisko logici pozitivne diskriminacije, odnosno ideji da se jednakost ne postiže samo jednakim postupanjem sa jednakim, već i nejednakim postupanjem sa nejednakim!

Zanimljivo je da se logika pozitivne diskriminacije, u materiji slobode veroispovesti, u francuskim javnim službama javlja na još jednom mestu. Reč je o vladinom cirkularu kojim se državnim službenicima izuzetno dozvoljava da uzmu slobodan dan na datum velikih verskih praznika koje slave.²⁷ Iako su u Francuskoj najveći katolički verski praznici prihvaćeni i kao dani građanskog praznovanja – Božić, Uskrs, Svisveti, Vaznesenje i Duhovi – određeni broj građana, vernika drugih religija, kao što su Islam, Hinduizam, Judaizam pa i Pravoslavlje, bez pomenutog izuzetka ne bi mogli slaviti svoje verske praznike.²⁸

Pri detaljnoj analizi prakse kapelanske službe u javnim ustanovama zatvorenog tipa treba praviti razliku u odnosu na način njihovog organizovanja i finansiranja. U odnosu na bolnice, zatvore i vojne ustanove radi se o kapelanima u statusu državnog službenika čiji rad i lična primanja snosi država. Kada je reč o kapelanima u obrazovnim ustanovama, školama i internatima status ovih

²⁵ Ovaj izuzetak može se posmatrati i kao odstupanje od načela religijske neutralnosti državne službe, budući da prisustvo kapelanske službe dovodi u pitanje laički karakter javne ustanove u kojoj ona postoji. Mi smo se opredelili da ga posmatramo kao izuzetak od pravila o finansijskoj neutralnosti države. Smatramo da naše metodološko opredeljenje, bolje prati logiku zakona iz 1905. budući da je u sistematizaciji zakonskog teksta, ovaj fenomen i predviđen kao izuzetak od načelne zabrane državnih subvencija u korist verske prakse.

²⁶ Langeron, Pierre: *Liberté de conscience des agents publics et laïcité*, Economica, Aix en Marseille, 1986, str. 166.

²⁷ Cirkular FP br. 901 od 23. septembra 1967.

²⁸ U Francuskoj pravnoj teoriji, čak postoje i gledišta prema kojima ovaj izuzetak ne treba posmatrati kao prostu pojavu koju država toleriše, već, s pozivom na praksu Državnog saveta, kao pozitivnu i nedvosmislenu obavezu države da sveštenicima omogućí slobodan pristup javnim ustanovama, obezbedi prostor primeren slavljenju verskog kulta, poštovanja tajnosti informacija poverenih svešteniku i sl. Langeron, Pierre: *Nav. delo*, str. 162.

lica i oblici finansiranja njihovog rada znatno su složeni, i u svakom slučaju ne podrazumevaju položaj državnih činovnika.

3.2.1.1. Kapelani sa statusom državnih službenika

U ovu grupu spadaju vojne, bolničke i zatvorske kapelanske službe. Iako im je pravni režim sličan, on ipak nije identičan. Razlike koje postoje delimično su uslovljene činjenicom da se u sva tri slučaja ne radi o istom tipu korisnika njihovog rada. Naime treba primetiti da su vojne kapele namenjene religijskim potrebama državnih službenih lica – vojnika, oficira i civila zaposlenih u vojsci. Kapele u zatvorima i bolnicama namenjene su potrebama korisnika ovih ustanova, a službena lica mogu ih koristiti samo izuzetno i pod određenim uslovima. Bez obzira na pomenute razlike, uočava se i sličnost u režimu nastanka, odnosno prestanka rada ovih službi. Njihovo kreiranje je stvar dogovora javne ustanove i verske zajednice, pa se, a fortiori, može pretpostaviti da je za prestanak njihovog delovanja dovoljno jednostrano uskraćivanje saglasnosti neke od zainteresovanih strana.²⁹

Kapelanska služba pri vojsci organizovana je u skladu sa dekretom 64-498³⁰, koji je u više navrata dopunjavan i menjan. Njime je predviđeno postojanje tri kapelanske službe – katoličke, judaističke i protestantske veroispovedi – organizovane pri glavnom štabu francuskih oružanih snaga.³¹ Kapelanska služba pri glavnom štabu ima pre svega administrativni zadatak, odnosno cilj joj je da omogući komunikaciju vojnog vrha sa religijskim zajednicama čiji su vernici uključeni u redove francuske armije. U njihovoj nadležnosti je i predlaganje kandidata za upražnjena kapelanska mesta pri vojnim jedinicama i kasarnama. Dakle, kapelane postavlja Ministarstvo odbrane na predlog kapelana Vrhovnog štaba. Postoje tri vrste vojnih kapelana. Na prvom mestu reč je o kapelanima u svojstvu vojnih lica koji nemaju čin, ali su deo personalnog sastava jedinice, primaju oficirsku platu i podređeni su obavezi vojne discipline i naredbama starešina jedinice u koju su raspoređeni. Pored kapelana sa statusom vojnih lica, postoje i kapelani u statusu civilnih lica koja su stalno, ili honorarno zaposlena u vojsci. Bez obzira na uži radnopravni status, obe kategorije tretiraju se kao državni službenici koji za svoj rad primaju naknadu iz budžeta i po istom osnovu ostvaruju prava iz socijalnog i penzionog osiguranja. Pored toga, posebnom instrukcijom³², vojne jedinice u kojima služe kapelani su dužne da obezbede, već u skladu sa svojim finansijskim mogućnostima, i sva neophodna sred-

²⁹ Mesner, Francis; Prelot, Pierre-Henri; Woehrling, Jean-Marie, dir: *Traité de droit français des religions*, Litec, Paris, 2003, crp. 1011.

³⁰ Dekret br. 64-498, od 1. juna 1964.

³¹ Koje imenuje Ministarstvo odbrane na predlog načelnika glavnog štaba.

³² Instrukcija Ministarstva odbrane od 9. marta 1981. godine, br.

4000/DEF/DCSSA/1/RA/2 koja se odnosi na regrutovanje, obavljanje funkcija i vršenje verskih obreda u oružanim snagama.

stva za rad ovih religijskih službi. Konačno, postoje i tzv. kapelani volonteri koji za svoj rad ne primaju materijalnu nadoknadu.

Za imenovanje bolničkih kapelana, čiji je položaj regulisan rešenjem Ministarstva zdravlja od 19. januara 1976, nadležan je rukovodilac bolničke ustanove koji postupa po predlogu verske zajednice čija je kapela. Bolnički kapelani su državni službenici, a plata im se isplaćuje iz budžeta bolničke ustanove. Ugovor koji potpisuju sa ustanovom je u trajanju od tri godine, ali se prećutnom saglasnošću ugovornih strana on automatski produžava. Kapelan može biti angažovan u punom radnom vremenu ili u jednom njegovom delu.

Konačno, kapelanska služba pri zatvorima regulisana je zakonom o krivičnom postupku, tačnije čl. D 433. ovog propisa. Njime je predviđena nešto složenija procedura u imenovanju kapelana, budući da je ono u nadležnosti Ministarstva pravde koje postupa po predlogu regionalnog načelnika zatvorskih ustanova. Ovaj predlog formuliše se pošto se prethodno pribave mišljenja lokalnog prefekta i verske zajednice. I zatvorski kapelani mogu svoju delatnost obavljati puno radno vreme ili samo u jednom njegovom delu.

3.2.1.2. Kapelani bez statusa državnog službenika

Posebnost ovog oblika kapelanske službe ogleda se, s jedne strane u specifičnosti finansijskog režima, a s druge u polju njegove primene. Koliko je finansijski režim državne pomoć ovom tipu verske službe restriktivan, toliko je sloboda njenog formiranja široka. Zapravo, u odnosu na školske kapelanske službe načelno se prihvata pravilo da se one mogu organizovati u svim školama, odnosno bez obzira da li je škola internatskog tipa. Naime, jezičkim tumačenjem druge alineje čl. 2. stiče se do zaključka da se kapelanska služba odnosi na školu uopšte, a ne samo na obrazovne ustanove domskog karaktera u kojima se odvija kako nastavna, tako i sva druga životna aktivnost učenika. To ima posebnu težinu ako se zna da školska kapelanska služba po pravilu uključuje i versku nastavu namenjenu učenicima. Drugim rečima, i to naglašavamo, u francuskim državnim školama laičkog profila dozvoljeno je organizovati fakultativnu versku nastavu s osloncem na čl. 2. zakona iz 1905. godine.

Ovo pitanje rešeno je zakonom Debre iz 1951, odnosno dekretom br. 60-391 od 22. aprila 1960. i rešenjem Ministarstva prosvete od 8. avgusta iz iste godine. To ipak ne znači da francuska pravna praksa ne pravi razliku u odnosu na mogućnost organizovanja kapelanske službe u školama internatskog tipa i običnih školskih ustanova. U prvom slučaju kapelanska služba je pravo učenika i njihovih roditelja, dok je u drugom to tek fakultativna mogućnost o kojoj zadnju reč donose školske vlasti. Pri tom, odluka školske vlasti nije diskreciona, već je vezana smernicama rešenja Ministarstva prosvete od 8. avgusta 1960. U stvari, kada sudi o osnovanosti organizovanja verske nastave na osnovu čl. 2 zakona iz 1905. godine, u okviru školske ustanove koja nije internatskog tipa, rektor akademije, mora voditi računa: „da li udaljenost mesta vršenja obredne

delatnosti i verske nastave, dob i pol učenika, postojanje poluinternatskog tipa ustanove ili bilo koji drugi razlog koji rektor procenjuje opravdava odluku.³³ U svakom slučaju, školska uprava nema pravo da samoinicijativno formira kapelansku službu. Takav postupak tretirao bi se kao nezakonit, jer nije na laičkoj školi da se stara o verskoj nastavi, što znači da je inicijativa uvek na strani roditelja učenika.³⁴ S druge strane, međutim, ukoliko posećenost časovima veronauke opadne, školska uprava je ovlašćena da samostalno, i bez obaveze prethodnog konsultovanja roditelja ukine kapelansku službu.³⁵ Slično je i sa procedurom imenovanja kapelana. Ono je u nadležnosti rektora akademije koji postupuje u skladu sa predlogom verske zajednice. Ista može naknadno da povuče svoje poverenje u već imenovanog kapelana, nakon čega sledi i njegova zvanična smena.³⁶

Jednom pošto je organizovana, kapelanska služba u školama ima malo dodirnih tačaka sa ostatkom nastavnog procesa. Ona se najčešće odvija u prostoru namenjenom za izvođenje redovnih oblika nastave, mada ne postoje zakonske smetnje, odnosno zabrane da se u okviru škole organizuje i poseban prostor namenjen isključivo verskoj aktivnosti učenika, mada školska ustanova nije dužna da to i uradi.³⁷ Verska nastava mora se odvijati tako da ne remeti školski raspored i ne narušava nastavni plan i program, tako da se smešta ili u dane u kojima školske nastave uopšte nema, ili u vreme koje prethodi, odnosno sledi iza redovnih školskih predmeta. Kapelani u školi mogu boraviti samo dok im traje nastavna obaveza i nisu uključeni u organizacione, bilo administrativne bilo pedagoške aktivnosti, čak ni u savetodavnom smislu.³⁸ Obaveza praćenja nastave veronauke, naravno, ne postoji, tako da školska uprava nije dužna da se stara o prisustvu učenika časovima katehizisa. Njena jedina obaveza je upoznavanje učenika i roditelja sa postojanjem ove fakultativne nastave, posle čega su oni slobodni da se sami izjasne o svom učešću u njoj.³⁹

Bez obzira da li se radi o kapelanskoj službi organizovanoj u običnoj školi ili internatskoj ustanovi, uvek je u pitanju rad koji se ne finansira državnim sredstvima, već novcem roditelja zainteresovanih za njeno postojanje. Stoga u praksi nisu retki kapelani-veroučitelji koji rade volonterski, kao i oni koje finansira njihova crkva.⁴⁰

³³ Prema: Mesner, Francis i ostali: Nav. delo, str. 1155.

³⁴ Nav. delo, str. 1154.

³⁵ S tim što u ustanovama koje nisu internatskog tipa, školska uprava može da okonča rad kapelanske službe čak iako i dalje ima učenika koji je pohađaju. Ipak, ova odluka mora biti obrazložena. Mesner, Francis i ostali: str. 1156. i naredna

³⁶ Nav. delo, str. 1155.

³⁷ Presuda: CE od 7. marta 1969, *Ville de Lille*.

³⁸ Mesner, Francis i ostali: Nav. delo, str. 1158.

³⁹ Za decu mlađu od petnaest godina o tome odlučuju njihovi roditelji, sa napunjenih petanest godina učenik odlučuje sam.

⁴⁰ Mesner, Francis i ostali: Nav. delo, str. 1156.

3.2.2. Snošenje troškova održavanja i očuvanja crkvenih objekata

Radi se o izuzetku koji ne pominje inicijalna redakcija čl. 13. zakona iz 1905., već je naknadno unet putem čl. 5. zakona od 13. aprila 1908. o izmenama i dopunama zakona o separaciji. U početku je čl. 13. predviđao obavezu osiguranja, održavanja i čuvanja verskog objekta na strani verskog udruženja kojem je on ustupljen na upotrebu. Time je paradoksalno država, kao vlasnik sakralnog objekta bila izuzeta od finansijske odgovornosti za održavanje sopstvene imovine. Ideja razdvajanja vlasništva i obaveze staranja o njemu se u praksi brzo pokazala neodrživom, pa je zbog toga 1908. godine izvršena korekcija čl. 13. kojem je dodato da „Država, departmani, opštine i javne ustanove za međuopštinsku saradnju mogu biti angažovani u snošenju troškova nužnih za održavanje i konzervaciju religijskih objekata čiji su vlasnici na osnovu ovog zakona.“

Vrlo je bitno istaći da se ovde ne radi o obavezi, već o fakultativnoj mogućnosti organa lokalnih vlasti koje mogu, ali i ne moraju učestvovati u finansiranju ovih troškova. No, jurisprudencija je bitno pooštrila dopunjeno zakonsko rešenje pošto je već u predratnom periodu utvrdila odgovornost vlasnika, dakle države, za propuste u redovnom održavanju objekata u svojoj imovini. Ovaj princip, utvrđen u presudi *Commune de Monsegur* od 10. juna 1921⁴¹, zapravo znači da je država kao vlasnik, a ne versko udruženje kao korisnik, dužnik odštete u odnosu na lica koja su povređena usled neodržavanja verskih objekata, kao što je bio slučaj sa vernikom na koga se obrušio deo zvonika.⁴² Ovo je i osnovni razlog zbog kojeg se država, odnosno lokalna samouprava, tako često javlja kao osiguranik sakralnih nepokretnosti, ali i drugih objekata ustupljenih na korišćenje crkvi, iako je obaveza osiguranja članom 13. eksplicite predviđena na strani verskog udruženja kao korisnika sakralnog objekta.

Jurisprudencija posvećena ovom izuzetku je bogata i zahvaljujući njejoj analizi stičemo jasniji uvid u stvarnu širinu izuzetka. Na prvom mestu, kako logika zakona iz 1905. nalaže, izuzetak se ne odnosi na verske objekte koji nisu u vlasništvu države, odnosno na verske objekte izgrađene nakon 1905. godine. Međutim, sud je utvrdio da se zabrana ne odnosi i na verske objekte koji su u vlasništvu crkve, ali služe religijskoj praksi vernika iz više opština. Tada se veći broj opština može zajednički finansijski angažovati u cilju ostvarivanja religijskih prava svojih stanovnika. Reč je o specifičnoj akciji međuopštinske saradnje koja je sasvim legalna i po mišljenju nekih autora zaslužuje ohrabrenje.⁴³ S druge strane, restriktivnost sudske prakse se ogleda u strogoj interpretaciji para „održavanje i čuvanje“. Tako, sud smatra zakonitom finansijsku podršku u vidu velikih radova na konzervaciji krovova, električnih instalacija, krečenju zido-

⁴¹ Presuda: CE od 10. juna 1921, *Commune de Monsegur*.

⁴² Presuda: CE od 7. marta 1947, *Lapeyre et autres*.

⁴³ Mesner, Francis i ostali: Nav. delo, str. 914.

va⁴⁴, pa čak i na uvođenju grejanja ako to doprinosi očuvanju objekta.⁴⁵ Međutim, snošenje troškova vezanih za ulepšavanje objekta, njegovo proširenje, kupovinu nameštaja i sakralnih ornamenata ostaje zabranjeno.⁴⁶ Jednako su nezakoniti i troškovi održavanja higijene ovih objekata.⁴⁷

3.2.3. Snošenje troškova popravke crkvenih objekata

Za razliku od prethodna dva izuzetka koja su definisana kao fakultativne mogućnosti države, deo doktrine smatra da se treći izuzetak, predviđen čl. 19. zakona o separaciji iz 1905. godine, može smatrati obavezom koje se država mora pridržavati. Naime, tekst poslednje alineje čl. 19., pošto ponovi čl. 2. zakona kojim se zabranjuju javne subvencije u narednoj rečenici dodaje: „Da se ne smatraju subvencijama sredstva namenjena popravci objekata ustupljenih verskoj zajednici bez obzir da li je on klasifikovan među istorijske spomenike.“⁴⁸ U tehničkom smislu, čini se da ovo rešenje predstavlja tek jedno autentično tumačenje čl. 2. Prema nekim mišljenjima radi se o naknadnom izuzetku koji obavezuje državu.⁴⁹ Osim toga, razlika u odnosu na izuzetak predviđen čl. 13. sa kojim na prvi pogled postoji velika sličnost, postoji i u odnosu na polje primene. Zapravo, izuzetak iz čl. 19. odnosi se isključivo na verske objekte namenjene služenju obreda, dok se izuzeci iz čl. 13. odnose na sve objekte koji su ustupljeni verskom udruženju, a koji ne moraju uvek imati strogo sakralnu namenu.

Jurisprudencija se pokazala naklonjena ovom izuzetku. Pojam „popravke“ sakralnih objekata tumači se vrlo široko. Tako, tu ne spadaju samo slučajevi kada je verski objekat ozbiljno oštećen, već i situacije kada je on potpuno srušen, pa državna pomoć u stvari ne podrazumeva popravku u strogom smislu reči, već izgradnju nove bogomolje. Budući da je čl. 2. načelno zabranjena državna pomoć namenjena izgradnji novih verskih objekata ovo je svakako najkontroverzniji među izuzecima.⁵⁰ Stoga, i kada dozvoljava učešće javnih fondova u izgradnji nove crkve na mestu one ozbiljno oštećene, jurisprudencija traži da iznos sredstava ne premašuje iznos dovoljan da se otklone ranije utvrđena oštećenja.⁵¹ Pri tom, novi verski objekat se automatski smatra javnim dobrom u

⁴⁴ Presuda: CE od 20. novembra 1929.

⁴⁵ Presuda: CE od 7. marta 1947, *Lapeyre et autres*.

⁴⁶ Presuda: CE, od 11. jula 1913, *Commune de Dury*.

⁴⁷ le Roux, Mylène: Nav. delo, str. 269.

⁴⁸ Čl. 19. alineja 11.

⁴⁹ Delsol, Xavier; Garay, Alain; Tawil, Emmanuel: *Droits des cultes, personnes, activités, biens et structures*, Dalloz, Paris, 2005. str. 241. i naredne.

⁵⁰ Mada je finansijakim zakonom od 29. jula 1961. državi i njenim derivatima, komunalnim i regionalnim organima vlasti, dopušteno da se jave kao garanti za preuzete kredite namenjene izgradnji novih verskih objekata.

⁵¹ Presuda: CE Ass, od 22. januara 1937. *Ville de Conde-sur-Noireau*.

državnom vlasništvu baš kao i stari, pa se samim tim ne traži posebna procedura za njegovo „ponovno“ ustupanje na korišćenje verskom udruženju.⁵²

Osim toga, cirkular Ministarstva unutrašnjih poslova od 15. oktobra 2003. godine koristi priliku da dodatno proširi mogućnost primene izuzetka predviđenog članom 19. Prema tumačenju ministarstva izuzetak se odnosi ne samo na obnovu porušenih ili oštećenih objekata, već omogućava i javno finansiranje obimnih radova na konzervaciji i preduzimanju preventivnih mera u očuvanju sakralnih objekata.⁵³

Literatura

- Bruley, Yves: *1905, la séparation des Églises et de l'État : les textes fondateurs*, Perrin, Paris, 2004.
- Bruley, Yves: *Histoire de la laïcité a la française: la loi de 1905, livre de centenaire officiel*, Académie des sciences morales et politiques, Paris, 2005.
- Cabanel, Patrick: *1905, la séparation des églises et de l'État en 30 questions*, Geste, La Crèche, 2005.
- Conseil d'Etat, le rapport public: Un siècle de laïcité, Etudes et documents du Conseil d'Etat, n° 55, *La Documentation française*, 2004.
- Darcos, Xavier: *L'Etat et les Eglises, la question laïque*, Odile Jacobe, Paris, 2006.
- Delsol, Xavier; Garay, Alain; Tawil, Emmanuel: *Droits des cultes, personnes, activités, biens et structures*, Dalloz, Paris, 2005.
- Duffar, Jean: Problématique de la loi du 9 décembre 1905 questions choisies, *Les Petites Affiches*, n° 53/1996.
- Durand-Prinnborgne, Claude: *La Laïcité*, Dalloz, Paris, 2004.
- Jeuffroy, Bernard; Tricard, François: *Liberté religieuse et régimes des cultes en droit français : textes, pratique administrative, jurisprudence*, Le Cerf, Paris, 1996.
- Langeron, Pierre: *Liberté de conscience des agents publics et laïcité*, Economica, Aix en Marseille, 1986.
- le Roux, Mylène: La règle d'abstention financière des pouvoirs publics en matière culturelle, *Revue du droit public*, Paris, n° 1/2007
- Luchaire François, Conac Gérard, Pretot Xavier: *La Constitution de la République française, Analyses et commentaires*, Economica, Paris, 2009.
- Mesner, Francis; Prelot, Pierre-Henri; Woehrling, Jean-Marie, (sous dir): *Traité de droit français des religions*, Litec, Paris, 2003.
- Orallo, Sonia: La laïcité en pratique : à l'école, dans l'administration, à l'hôpital, dans l'entreprise. Prat, Paris, 2004.
- Rivero, Jean: La notion juridique de la laïcité, *Archives de la philosophie du droit*, tome 48/2004.
- Schwartz, Rémy: La jurisprudence de la loi de 1905, *Archives de philosophie du droit*, tome 48/2004.
- Tawil, Emmanuel: Le principe de laïcité autorise-t-il le financement public des cultes ?, *La Semaine juridique. Administrations et collectivités territoriales*, n° 25/2004.

⁵² Presuda: CE, od 21. juna 1933, *Normand*.

⁵³ le Roux, Mylène: Nav. delo, str.270.

- Woehrling, Jean Marie: L'interdiction pour l'Etat de reconnaitre et de financer un culte. Quelle valeur juridique aujourd'hui? *Revue du droit publique*, n° 6/2006.
- Woehrling, Jean-Marie: Réflexions sur le principe de la neutralité de l'Etat en matière religieuse et sa mise en oeuvre en droit français, *Archives des sciences sociales des religions*, n° 101/1998.

PhD, Marko Božić
Université Paris

FINANCIAL HELP OF THE STATE TO RELIGIOUS COMMUNITIES IN FRANCE AS A SECULAR REPUBLIC

Summary

The aim of this paper is to indicate the complexity of defining the constitutional principle of the secular state. Although there is a belief that this democratic principle implies the lack of financial help of the state to religious communities, the legal constitutional practice of most states, even those with the most adamant separation of the secular and the sacral, points to a different conclusion. One example to support this claim is the constitutional experience of France, a *laïque* republic. Even though in theory it forbids the state subventions to religious communities, the very law on separation from 1905 – the foundation of the French layman state – provides for a series of exceptions which are analyzed in the paper. Besides the exceptions which are the result of jurisprudence of administrative courts, which also determine the margins of the legal principle, there are three exceptions which are openly predicted by the law itself. Yet, these exceptions are legally significantly different. In that sense, the budget support to the work of chapel services in public institutions of the closed type (article 2, section 2) is described as the legal obligation of the state, while the financial support is intended for maintenance and preservation expenses (article 13) or repairs (article 19) of sacral buildings is only an optional possibility which does not legally bind the Republic.

Key words: secular state, France, *laïque* republic, public funds, religious communities.